

Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes 1900–2000, ed. Madeleine Hurd (Nordische Geschichte, hrsg. v. Jens E. Olesen, Bd. 10), Lit Verlag, Berlin 2010, ss. 281 + 27 il., ISBN 978-3-643-10778-7.

Publikacja *Bordering the Baltic. Scandinavian Boundary-Drawing Processes 1900–2000* jest owocem projektu badawczego „Enchanted Identities: Rituals, Symbols and Feelings around the Baltic Sea”, przeprowadzonego w latach 2007–2010 przy wsparciu finansowym Fundacji Morza Bałtyckiego (fundacji działającej przy Uniwersytecie Södertörn koło Sztokholmu, mającej na celu wspieranie badań nad regionem Morza Bałtyckiego). Jednym z zagadnień, którym zajmowali się uczestnicy projektu, były procesy wyznaczania granic w regionie bałtyckim oraz wzajemny wpływ między tymi procesami a sposobami myślenia, codziennymi praktykami i narracjami dotyczącymi tych granic – procesami, które autorzy projektu nazwali „zaczarowywaniem” granic. To właśnie stało się głównym tematem omawianej książki. Pod względem geograficznym skupia się ona na terytorium krajów nordyckich: Norwegii, Szwecji, Finlandii i Danii, pod względem czasowym zaś – na wieku XX (choć część tekstów wykracza również poza ten zakres, do wieków XIX i XXI).

Na pracę składa się dziesięć artykułów autorstwa międzynarodowego zespołu pracujących w Polsce, Szwecji, Danii i Norwegii badaczy. Książka podzielona jest na dwie części, z których każda poprzedzona została wyczerpującym i ciekawym wprowadzeniem autorstwa redaktorki, Madeleine Hurd. Jest to amerykańsko-szwedzka badaczka, profesor na Uniwersytecie Södertörn; jej zainteresowania badawcze koncentrują się między innymi na procesach tworzenia granic, w szczególności zaś na tym, jak te procesy współgrają z kwestiami tożsamości klasowej, etnicznej i płci społeczno-kulturowej, oraz narracji dotyczących tych zagadnień przekazywanych przez lokalne media. Oprócz licznych samodzielnych publikacji ma ona na swoim koncie również m.in. redakcję wcześniejszej antologii na zbliżony do omawianej pozycji temat: *Borderland Identities: Territory and Belonging in North, Central and East Europe* z 2006 r.¹

Pierwsza część *Bordering the Baltic* skupia się na tak zwanych „twardych granicach” (*hard borders*): granicach terytorialnych, wyznaczanych przez ściśle określone linie – na mapie i w terenie – odpowiadające zakresom władzy politycznej i administracyjnej oraz procedurom związanym z ich przekraczaniem. W Europie powstawanie tych granic towarzyszyło dziewiętnastowiecznemu rozwojowi nacjonalizmów, a kulminacją tego procesu był okres międzywojenny, z jego usiłowaniami zaprowadzenia międzynarodowego porządku po doświadczeniach pierwszej wojny światowej, podważanego przez wzajemną niechęć i nieufność, wewnętrzną niestabilność oraz problemy gospodarcze. Tworzenie twardych granic ma ogromne znaczenie szczególnie dla mieszkańców ich bezpośredniego sąsiedztwa: niejednokrotnie wyznaczone są one jednak bez względu na zasięg grup etnicznych czy językowych, a przygraniczne położenie może wpłynąć zarówno pozytywnie, jak i negatywnie na sytuację ekonomiczną ludności. Przekraczanie granic wiąże się natomiast nie tylko z poddaniem się procedurom kontrolnym, ale także z przedefiniowaniem własnego statusu i tożsamości, z całym wiążącym się z tym zestawem praw i obowiązków: rdzenny

¹ *Borderland Identities: Territory and Belonging in Central, North and East Europe*, ed. M. Hurd (Baltic and East European Studies, vol. 8), Huddinge 2006.

mieszkaniec staje się turystą lub imigrantem, język – z ojczystego obcym *etc.* Choć w dzisiejszych czasach globalizacji i tworzenia ponadnarodowych organizacji w rodzaju Unii Europejskiej niektóre z tych tradycyjnych granic zacierają się lub zmieniają swój charakter, zamiast nich powstają nowe (granica strefy Schengen może być tutaj dobrym przykładem), a – z drugiej strony – pamięć dawnych granic i związanych z nimi tożsamości, stereotypów oraz obaw pozostaje nadal aktualna.

Region nordycki nie bywa na ogół kojarzony z problemami granic czy mniejszości. Powszechny stereotyp mówi o nim raczej jako o regionie państw pokojowo nastawionych i jednolitych etnicznie, wprawionych w rozwiązywaniu sporów za pośrednictwem negocjacji, a nie konfrontacji, a także stosunkowo zintegrowanym wewnątrznie poprzez wspólnotę kulturową oraz międzynarodową współpracę. Powstanie i umocnienie tego stereotypu było możliwe dzięki temu, że przez dużą część XIX i XX w. krajom nordyckim udawało się zachowywać neutralność i pozostawać na uboczu konfliktów dotyczących reszty Europy, a szczególnie w okresie zimnej wojny, kiedy to obrały tak zwaną „trzecią drogę” między komunizmem a kapitalizmem w czystej postaci. Jednak, jak to zwykle ze stereotypami bywa, jest on tylko częściowo zgodny z prawdą. Na przykład konflikty między państwami nordyckimi, a także między nimi a ich sąsiadami z zewnątrz regionu były dość częste przed XIX w. – żeby wspomnieć chociażby wojny prowadzone przez Szwecję w czasie jej okresu mocarstwowego czy liczne konflikty szwedzko-duńskie. Dzisiejszy obraz państw nordyckich jako pokojowych i neutralnych wiąże się zatem z „dużą dozą historycznego zapominania” (s. 13, *Editor's Introduction* M. Hurd).

Szczególnie interesujące w pierwszej części antologii są teksty Pertiego Joenniemiiego i Steffena Werthera. Pierwszy z nich porusza kwestię stosunku między pozytywnym a negatywnym definiowaniem własnej tożsamości, na przykładzie fińskiej tradycji samookreślenia się przede wszystkim przez granice, odgradzanie się od sąsiednich, dominujących państw – Szwecji i Rosji. Z tej tradycyjnej, negatywnej definicji tożsamości narodowej, wyrażającej się przede wszystkim tym, kim Finowie *nie* są ani nie chcą być (Szwedami, Rosjanami...), w świecie pozimnowojennym wynikają zarówno wyzwania, jak i szanse. Z jednej strony, wyzwaniem jest określenie własnej tożsamości w sytuacji, w której nie ma już w sąsiedztwie państwa czy siły politycznej bezpośrednio zagrażającego fińskiej tożsamości (nawet jeżeli nieufność wobec Rosji nadal pozostaje ważnym elementem fińskiego obrazu świata). Z drugiej strony, negatywną definicję stosunkowo łatwo jest napełnić nową, odpowiadającą nowym warunkom treścią. Drugi ze wspomnianych artykułów, autorstwa S. Werthera, dotyczy natomiast złożonych, nakładających się tożsamości narodowych i ideologicznych. Autor koncentruje się wokół duńskich i niemieckich zwolenników nazizmu w duńskiej części Szlezewiku w latach trzydziestych XX w. Jak się okazuje, ideologie nacjonalistyczna i nazistowska – zawierająca w sobie przecież do pewnego stopnia ponadnarodową teorię jedności ludów nordyckich – wzajemnie się wykluczały w momencie, gdy w grę wchodziła kwestia mniejszości niemieckiej w regionie i jej postulatu przywrócenia granicy sprzed roku 1920 (kiedy to północny Szlezewik był częścią państwa niemieckiego). Sytuacja ta wymagała pewnej elastyczności i innowacyjności w interpretacji nazistowskiej ideologii (np. deklarowania gotowości do spotkania z duńskim oponentem w starciu „po rycersku”, jak równy z równym), które często stały w sprzeczności z oficjalną linią ideologiczną niemieckiej partii nazistowskiej (według której, w myśl idei nordyckiej, Duńczycy są bratnim narodem i to, którądy biegnie granica niemiecko-duńska, jest sprawą drugorzędą wobec perspektywy budowania wspólnego nordyckiego państwa). Ponadto, istnieje

jąca grupa „niezdecydowanych” narodowościowo mieszkańców Szlezwiku prowokowała obydwie strony do aktywnych prób przeciągnięcia ich na swoją stronę. Analiza Werthera pokazuje więc, że w wielu przypadkach tożsamość – narodowa czy ideologiczna – pozostaje w dużym stopniu kwestią indywidualnego wyboru czy elastycznej interpretacji. Artykuł uzupełniony jest bogatym materiałem ilustracyjnym, ukazującym czasopisma i inne druki propagandowe wydawane przez obie strony sporu.

Inne artykuły w pierwszej części antologii dotyczą m.in. potrzeby krajów nordyckich przededefiniowania swojej nordyckiej tożsamości po zmianach politycznych w Europie związanych z końcem zimnej wojny (Kazimierz Musiał) czy też badań nad stopniem, w jakim wykształciła się tożsamość bałtycka wśród młodych ludzi – mieszkańców kilku dużych miast w basenie Morza Bałtyckiego (Carsten Yndigegn).

Podobnie jak przekonanie o pokojowym współistnieniu państw nordyckich, tak i to o ich etnicznej jednolitości wiąże się z „historycznym zapomnianiem”. Podkreślanie tej jedności (w opozycji do rzekomo zagrażającej nordyckim społeczeństwom współczesnej imigracji) pociąga za sobą przemilczanie już wcześniej istniejących mniejszości: napływowych, wytworzonych w wyniku zmian granic czy też rodzimych, jak np. Saamów. Również to „zapominanie” dokonało się przede wszystkim w ciągu XIX w., czyli w czasie wykształcania się nacjonalizmów i narodowej konsolidacji, wspomaganych przez państwowy Kościół luterkański, umacnianie się pozycji dominujących języków narodowych (czy wręcz tworzenie takich języków, jak w przypadku norweskiego *nynorsk*, który miał zastąpić bliższą duńskiemu odmianę języka używaną przez elity kulturowe i administrację), a także romantyczną literaturę i sztukę oraz „odkrywanie” kultury ludowej, z jej pieśniami, tańcami, strojami *etc.* W ten sposób wytworzyły się „miękkie granice” (*soft borders*) – wyznaczające wspólnoty grup etnicznych, narodowych czy religijnych poprzez rytuały, symbole, tradycje, mity założycielskie, znaczące miejsca, wyznawane wartości.

Temat ten poruszany jest w drugiej części książki. Autorzy zawartych w niej artykułów zajmują się przede wszystkim praktykami związanymi z relacją między mniejszościami etnicznymi i religijnymi a grupami dominującymi w państwach nordyckich, ale także między innymi rodzajami tożsamości. Znajdziemy tu więc teksty ukazujące napięcie między kwestiami językowymi, narodowymi, klasowymi i genderowymi w Finlandii, jakie ujawniły się przy okazji wizyty w tym kraju w 1912 r. szwedzkiej pisarki i noblistki Selmy Lagerlöf (Git Claesson-Pipping i Tom Olsson); między uniwersalistyczną religijną a zamkniętą etniczną tożsamością wśród szwedzkich Romów (David Thurffjell); między norweskimi laestadianami a oficjalnym Kościołem norweskim – a zarazem między norweskimi nacjonalizmem a fińskojęzyczną grupą mniejszościową (*Kven*) – na przykładzie ceremonii poświęcenia kaplicy w Skibotn 22 VI 1931 r. (Rolf Inge Larsen); czy między grupami narodowymi niemiecką i duńską, wyrażające się w odwołaniach do pojęcia męskości w relacjach medialnych w nadgranicznym mieście Flensburg na przełomie 1919 i 1920 r., w przededniu referendum mającego zadecydować o przynależności państwowej północnego Szlezwiku (Madeleine Hurd, redaktorka antologii).

Z przedstawionego powyżej zestawienia widać, że kwestię granic w książce *Bordering the Baltic* rozumie się bardzo szeroko – nie są to jedynie tradycyjnie rozumiane granice polityczne, ale również trudniej definiowalne granice mentalne, ideologiczne czy pomiędzy różnymi grupami wewnątrz tego samego społeczeństwa. Poruszanych jest zarazem wiele aspektów tematu: od czysto teoretycznych rozważań na temat nacjonalizmu, kształtowania się tożsamości narodowych, regionalnych i innych oraz rodzajów i funkcji granic (artykuł

Petera Thalera), do empirycznych studiów konkretnych przypadków – np. tego, jak globalizacja i zmiany w organizacji rynku pracy wpływają na tożsamość pracowników międzynarodowych korporacji (rozdział Matsa Lindqvista). Pod pewnymi względami działa to jednak niestety na niekorzyść antologii, ponieważ w jakimś stopniu rozmywa się w ten sposób jej myśl przewodnia. Podobne zastrzeżenie można mieć do zakresu terytorialnego poruszanych tu zagadnień, choć przyznać trzeba, że redaktorka zaraz na wstępie wyraża ubolewanie, że teksty ograniczają się do Danii, Norwegii, Szwecji i Finlandii (s. 10). Trudno uznać ten zakres czy to za bałtycki, czy skandynawski (skoro uwzględniona jest z jednej strony Norwegia, a z drugiej – Finlandia) – bardziej precyzyjnym określeniem byłoby „nordycki” i być może to ono powinno się znaleźć w tytule zbioru. Drobna uwaga można mieć również do strony edytorskiej książki – wkrađło się do niej bowiem sporo błędów edytorskich i literówek, które utrudniają odbiór tekstu. Wymienione zastrzeżenia jednak w niewielkim stopniu umniejszają wartość publikacji *Bordering the Baltic* – pozostaje ona ciekawą pozycją dla badaczy zainteresowanych kształtowaniem się i postrzeganiem granic w regionie nordyckim w XX w.

Na koniec warto również wspomnieć, że książka opublikowana została w serii wydawniczej „Nordische Geschichte” pod redakcją Jensa E. Olesena, który jest profesorem historii krajów nordyckich na Uniwersytecie w Greifswaldzie, zaangażowanym również w działający na tym uniwersytecie program badawczy „Baltic Borderlands: Shifting Boundaries of Mind and Culture in the Borderlands of the Baltic Sea Region”. Fakt ten wskazuje na zainteresowanie badaczy tematyką tworzenia i przetwarzania granic w Europie Północnej i regionie bałtyckim, stwarzające duże możliwości międzynarodowej współpracy naukowej.

Marta Grzechnik (Greifswald/Gdańsk)

